

Ocena stanu zachowania materiałów źródłowych a dotyczących strat poniesionych przez Miasto Łódź w okresie II wojny światowej oraz wynikłych z organizacji i funkcjonowania Litzmannstadt Ghetto.

W rezultacie załamania się polskiego frontu nad Wartą i Widawką już w nocy z 4 na 5 IX 1939 r. rozpoczęła się ewakuacja Łodzi. Dnia 8 września oddziały niemieckie wkroczyły do miasta. Rozpoczęła się okupacja Łodzi, trwająca do 18 I 1945 r. Przyniosła ona niepowetowane straty, głównie ludnościowe, a także znaczące ubytki w substancji mieszkaniowej i gospodarczej. Duży odsetek mieszkańców Łodzi, głównie społeczność pochodzenia żydowskiego straciła dorobek pracy kilku pokoleń.

Według szacunkowych obliczeń z 1 IX 1939 r. w Łodzi, w ówczesnych granicach mieszkało około 682 tys. osób: w tym 388 tys. Polaków, 233 tys. Żydów, 60 tys. pochodzenia niemieckiego i 2 tys. innych narodowości¹. Od 1 I 1940 r. władze okupacyjne rozszerzyły obszar Łodzi. Włączono m.in. miasto Ruda Pabianicka, a także większą ilość okolicznych wsi, osad i osiedli, które do tego czasu traktowane były jako przedmieścia Łodzi. W wyniku tych decyzji obszar miasta powiększył się z 58,75 km² do 226,60 km², a więc prawie czterokrotnie. Można więc przyjąć, że w chwili wybuchu II wojny światowej na obszarze Łodzi ze stycznia 1940 r. mieszkało około 800 tys. osób, w tym około 470 tys. Polaków, ponad 80 tys. Niemców i 250 tys. Żydów.

W grudniu 1944 r. zarejestrowano około 488 tys. mieszkańców. Całkowicie wyeliminowano z miasta ludność żydowską. Badania szacunkowe wykazały zmniejszenie się stanu ludności polskiej o około 130 tys. osób. Nie jest to równoznaczne ze stratami biologicznymi. Część społeczności polskiej przeżyła wojnę, gdyż została zmuszona do opuszczenia miasta. Po zakończeniu II wojny światowej przeprowadzono badania nad obliczeniem strat biologicznych Łodzi, ale materiały te nie zachowały się do czasów nam współczesnych. Bez obawy o popełnienie błędu można przyjąć, że ludność polska i żydowska Łodzi doznała

¹ T. Bojanowski, Łódź pod okupacją niemiecką w latach II wojny światowej (1939-1945), Łódź 1992, s. 60; Rocznik statystyczny m. Łodzi 1945-1947, Łódź 1949, s. 84.

ogromnych strat biologicznych, które szacunkowo wyniosły około 300 tys. osób, co stanowiło ponad 37 % stanu ze stycznia 1940 r.

W literaturze przedmiotu wspomina się o podjętej przez okupanta niemieckiego generalnej przebudowie Łodzi dla nadania jej charakteru miasta niemieckiego. Plany końcowe przewidywały wyburzenie większej ilości budynków w centrum miasta, na obszarze getta, a także likwidację dzielnic nędzy na przedmieściach. Projektowano zachowanie miasta liczącego tylko 400-500 tys. mieszkańców. Przed wybuchem II wojny światowej powstała koncepcja budowy „wielkiej Łodzi”, idąca w kierunku modernizacji i unowocześnienia niektórych dzielnic, rozbudowy infrastruktury miasta, właściwego zagospodarowania przedmieść. Wybuch II wojny światowej przerwał te zamierzenia. W latach 1939-1944 niemieckie władze okupacyjne przeprowadziły na terenie Łodzi szereg i inwestycji, w tym m.in. osiedle mieszkaniowe na Stokach i kompleks kolejowy na Olechowie, ale przy realizacji tych zadań masowo korzystano z pracy niewolniczej.

Największą zbrodnią okupanta niemieckiego było zlikwidowanie społeczności żydowskiej Łodzi. Było to drugie co do wielkości, po Warszawie skupisko żydowskie w Polsce. We wrześniu 1939 r. mieszkało tutaj 233 tys. Żydów, co stanowiło 34,7 % ogółu mieszkańców. Społeczność żydowska była integralnie związana z powstaniem i funkcjonowaniem Łodzi przemysłowej. Żydzi odgrywali wybitną rolę w wielu dziedzinach życia społecznego, gospodarczego i kulturalnego.

W ramach realizacji polityki antyżydowskiej okupant niemiecki przeprowadził rabunek żydowskiego mienia. Na początku 1940 r. całą ludność żydowską skoncentrowano na obszarze utworzonego w północnej części miasta – Litzmannstadt Ghetto. Według danych urzędowych z 12 VI 1940 r. zamknięto tam 160 320 Żydów, w tym 153 849 mieszkańców Łodzi. Według ostatnich ustaleń około 70 tys. łódzkich Żydów na początku okupacji uciekło do ZSRR lub przeszło do Generalnej Guberni.

Litzmannstadt Ghetto funkcjonowało najdłużej ze wszystkich podobnych struktur na ziemiach polskich. W ocenie znawców tej problematyki zadecydowała o tym zorganizowana tam na wielką skalę działalność wytwórcza przynosząca Rzeszy olbrzymie zyski, a także korzyści dla potrzeb gospodarki wojennej. W maju 1944 r. zapadła decyzja o jego likwidacji. Akcja wywozu transportów z ponad 70 tys. mieszkańców Litzmannstadt Ghetto trwała od czerwca do końca sierpnia 1944 r. Przez łódzkie getto przeszło około 200 tys. osób.

Uchwała Rady Miejskiej w Łodzi w *sprawie stanowiska dotyczącego strat poniesionych przez Miasto Łódź wskutek wybuchu i trwania II wojny światowej (w latach 1939-1945) oraz wynikłych z organizacji i funkcjonowania Litzmannstadt Ghetto* – wskazuje na konieczność oszacowania strat i szkód

wojennych poniesionych w tym okresie. Szczególnie istotną częścią tego zagadnienia, podkreślaną dobitnie przez władze miejskie i środowiska opiniotwórcze była organizacja i funkcjonowanie Litzmannstadt Ghetto. Problem obliczenia strat i szkód wojennych pojawił się po raz pierwszy w uchwałach jałtańskich (11 II 1945). Było to związane z kwestią reparacji Niemiec na rzecz państw alianckich, w tym Polski. W latach 1945-1948 podjęto na terytorium państwa polskiego wielokierunkowe działania, których głównym celem było zbilansowanie strat i szkód poniesionych przez miejscowe społeczeństwo, dotyczących majątku skarbu państwa, instytucji samorządowych i prywatnych. Z różnych powodów prace te nie zostały zakończone. Jak się wydaje, głównym powodem takiego stanowiska była słabnąca już od końca 1945 r. – nadzieja na możliwość uzyskania przez Polskę nawet skromnych środków reparacyjnych za poniesione straty i szkody wojenne. Ukazały się jedynie cząstkowe ustalenia dotyczące strat w substancji mieszkaniowej. Więcej uwagi poświęcono problemom rewindykacji i odszkodowań dóbr kultury i sztuki².

Do chwili obecnej nie uregulowano sprawy oszacowania wartości strat i szkód poniesionych przez Łódź w trakcie i następstwie wydarzeń z II wojny światowej oraz w związku z organizacją i funkcjonowaniem Litzmannstadt Ghetto. Naszym zdaniem zasadność przeprowadzenia takiej operacji nie może być kwestionowana i podważana. Do chwili obecnej obliczono wartość strat, jakie poniosła Warszawa w wyniku II wojny światowej. Zaawansowane są prace nad zbilansowaniem strat w Poznaniu, choć w pierwszej kolejności dotyczyć one będą strat w strukturze własności gminnej. Akcja ta objęła większą ilość ośrodków miejskich, a nawet struktury administracji II stopnia (np. województwo warszawskie).

Na wstępie wysuwamy postulat oceny wartości tych strat, które w jakikolwiek sposób zostały zarejestrowane lub zestawiono w postaci danych szacunkowych przez istniejący aparat rejestracyjny powołany do tych celów. Niżej przedstawiamy ogólną charakterystykę rodzajów strat wojennych poniesionych przez Miasto Łódź w okresie II wojny światowej, ale ujętych pod kątem zachowania różnych materiałów statystycznych i opisowych, a znajdujących się w archiwach: Archiwum Akt Nowych w Warszawie i Archiwum Państwowym w Łodzi.

I. W Archiwum Akt Nowych w Warszawie największe znaczenie posiada dla interesującego nas tematu zawartość zespołu: Biuro Odszkodowań Wojennych przy Prezydium Rady Ministrów (zespół 291). Uchwałą Rady Ministrów 6 I 1945 r. na miejsce Ministerstwa Odszkodowań Wojennych powołano wspomniane Biuro Odszkodowań Wojennych. To ostatnie jednoczyło

² W. Suchodolski, Zagadnienie prymatu strat kulturalnych w ogólnym programie odszkodowań, Warszawa 1945; W. Borowy, Tezy ogólne w sprawie rewindykacji i odszkodowań z zakresu kultury i sztuki, Warszawa 1945; W. Kowalski, Likwidacja skutków II wojny w dziedzinie kultury, Warszawa 1994.

całokształt spraw związanych z ustaleniem i oszacowaniem strat wojennych, jakie poniosło państwo i osoby prywatne w dziedzinie dóbr materialnych, moralnych i innych, dalej koordynowało prace związane z przeprowadzeniem odszkodowań i rewindykacji. W swej działalności BOW dysponowało aparatem terenowym rejestracji szkód, a więc wojewódzkimi i powiatowymi referatami strat wojennych. Od 1 IV 1946 r. przy BOW działał komitet redakcyjny przygotowywanej publikacji – „Straty wojenne Polski podczas II wojny światowej”. Zajął się on całokształtem opracowania wysokości strat wojennych. Dnia 9 I 1947 r. Rada Ministrów podjęła decyzję o likwidacji BOW. Zespół archiwalny liczy aktualnie 268 jednostek. Oszacowano stan zachowanych źródeł na 50 %.

Podstawową grupę akt tego zespołu stanowią różne opracowania syntetyczne i analityczne dotyczące II wojny światowej. Dla interesującego nas tematu szczególne znaczenie posiadają sprawozdania (niekompletne) łódzkiego Referatu Strat Wojennych (sygn. 25) z lat 1945- II 1947. Dla rejestracji strat wojennych na obszarze poszczególnych miast i powiatów opracowano specjalne kwestionariusze. Na ich podstawie sporządzano comiesięczne zestawienia wniosków mieszkańców Łodzi o rejestrację strat wojennych. Do powyższego wątku wracamy w dalszej części niniejszego opracowania.

Nie zachowały się akta dotyczące strat biologicznych dla Łodzi i województwa łódzkiego.

Stosunkowo dobrze zachowały się dane dotyczące strat i szkód poniesionych przez polski przemysł, rzemiosło i usługi. Są to zbiorcze zestawienia opracowane na podstawie materiałów ankietowych wykonane przez centralne zarządy przemysłów, Grupy Operacyjne Ministerstwa Przemysłu i Handlu, dalej władze instytucji spółdzielczych, rzemieślniczych, izb przemysłowo-handlowych. W zespole BOW znajdują się zestawienia dotyczące wszystkich gałęzi i branż przemysłowych, w tym najbardziej istotne dla Łodzi dane dotyczące strat przemysłu włókienniczego i odzieżowego (sygn. 90, 91). Zachowały się śladowe informacje, a więc niepełne, dotyczące strat i szkód wojennych w:

1. substancji mieszkaniowej (sygn. 141-143),
2. strat poniesionych przez administrację państwową,
3. strat w dziedzinie kultury i sztuki,
4. strat w zakresie opieki społecznej, poniesionych przez skarb państwa, instytucje kredytowe, monopole państwowe, służbę zdrowia, sprawiedliwość, ubezpieczenia społeczne, samorząd terytorialny, związki zawodowe (sygn. 66-126).

Nie udało się zebrać całościowych strat i szkód poniesionych przez handel. Lepsza sytuacja dotyczy działów: komunikacja, przedsiębiorstwa i służby komunalne, poczta, telefon, telegraf (sygn. 130-140).

Należy podkreślić, że w wielu wypadkach zgromadzone dane nie dotyczą bezpośrednio Łodzi, ale są zaprezentowane łącznie z województwem łódzkim lub występują tylko w postaci zestawienia ogólnego dla całego państwa.

Z innych zespołów znajdujących się w Archiwum Akt Nowych w Warszawie, na uwagę zasługuje jeszcze – Ministerstwo Odbudowy w Warszawie 1945-1949, gdzie zachowały się ogólne zestawienia dotyczące strat wojennych w budynkach mieszkalnych i gospodarczych, w tym odrębne sporządzone dla Łodzi z 1947 r.

Godnym odnotowania jest zespół: Biuro Rewindykacji 1945-1951 (nr 287), gdzie zachował się też zestawienia różnych strat wojennych, opracowania na ten temat, wykazy mienia. Władze tego Biura interesowały się majątkiem występującym w różnorodnych postaciach (maszyny, urządzenia, zabytki), który w okresie II wojny światowej został odebrany prawowitym właścicielom i wywieziony do Rzeszy.

Należy oczekiwać, że dalsze materiały będzie można wykorzystać do opracowania stanowiącego próbę zbilansowania strat i szkód poniesionych przez Łódź w okresie II wojny światowej – po przeprowadzeniu kwerendy w kolejnych zespołach znajdujących się w Archiwum Akt Nowych: Komitet Ekonomiczny Ministrów (zespół 191), Centralny Urząd Planowania (zespół 192), Ministerstwo Przemysłu i Handlu (zespół 195), Ministerstwo Administracji Publicznej (zespół 199) i Ministerstwo Skarbu (zespół 1595).

II. Druga część materiałów źródłowych występujących w postaci zestawień statystycznych i danych opisowych znajduje się w Archiwum Państwowym w Łodzi. Jak wcześniej wspomniano Biurze Odszkodowań Wojennych na terenie Łodzi podlegał Referat (Oddział) Strat Wojennych. Powołano go 16 II 1945 r. na podstawie decyzji Magistratu m. Łodzi. Jego organizację powierzono naczelnikowi Wydziału Statystycznego Zarządu Miejskiego w Łodzi, dr Edwardowi Rossetowi. W latach 1945-1946 pracami tegoż Referatu kierował dr Jan Warężak. Przeprowadził on szeroką akcję informacyjno-propagandową i dążył do zgromadzenia jak największej ilości danych³. Do obowiązków Referatu Strat Wojennych należało zorganizowanie akcji rejestracji szkód wojennych na terenie Łodzi. Zgłoszenia były przyjmowane od osób zamieszkałych w tym mieście. Straty i szkody miały być odnotowywane w pieniądzach według wartości z 1 IX 1939 r. Ogółem rozróżniano trzy rodzaje szkód:

1. szkody niematerialne (osobowe, straty poniesione na zdrowiu itp.),

³ J. Warężak, Szkody wojenne w Łodzi i konieczność ich rejestracji, „Dziennik Zarządu Miejskiego w Łodzi”, 1945, nr 1. Publikacja ta występuje też jako nadbitka.

2. szkody materialne (rzeczowe),
3. szkody inne.

Akcja rejestracji strat i szkód wojennych trwała do października 1947 r. Ogółem zgłoszono i przyjęto 17 924 kwestionariuszy, w których figurowało 77 885 wypadków strat i szkód wojennych. Łącznie wartość ujętych tam, strat i szkód wynosiła ponad 1,9 mld zł przedwojennych. Należy dodać, że w tych kwestionariuszach ujęto tylko straty rzemiosła, drobnego handlu i przemysłu. Średni i wielki przemysł nie został tam uwzględniony. Wspomniane wyżej kwestionariusze zachowały się do czasów nam współczesnych i znajdują się w zasobach Archiwum Państwowego w Łodzi⁴. Ponadto w zachowanych materiałach Wydziału Statystycznego, którego częścią był Referat (Oddział) Strat Wojennych, znajdują się dane dotyczące stanu ludności Łodzi przed i w okresie II wojny światowej i po jej zakończeniu, a także zestawienia statystyczne i opisy pozwalające na szerszą analizę strat w zabudowie miasta, dalej wykaz szkód wojennych poniesionych przez Gminę Łódź.

Odpowiednie Biuro Rejestracji Strat Wojennych w Warszawie zgromadziło ponad 60 tys. kwestionariuszy, a zgłoszone szkody osób fizycznych wyniosły 7,5 mld zł.

Szerszy zestaw informacji i danych statystycznych, ale wyłącznie w zakresie strat wojennych w budynkach, znajduje się w zespole: Zarząd Miejski w Łodzi i Miejska Rada Narodowa, Wydział Techniczny (Odbudowy). M.in. zachowała się tam szczegółowa charakterystyka obiektów mieszkalnych i gospodarczych zlokalizowanych na dużej części Litzmannstadt Ghetto (na wschód od ul. Zgierskiej). W zachowanych materiałach archiwalnych znajduje się kilka zestawień szkód wojennych w nieruchomościach Łodzi. Jedno z takich zestawień określa wysokość takich strat na poziomie 129,1 mln zł przedwojennych. Powyższe dane statystyczne należy poddać weryfikacji na wybranej grupie nieruchomości. Do tego celu można wykorzystać materiały znajdujące się w zespole: Towarzystwo Kredytowe Miejskie w Łodzi, a także sięgnąć do akt hipotecznych i notarialnych.

W Archiwum Państwowym w Łodzi zachowały się dane pozwalające na weryfikację, uzupełnienie lub uszczegółowienie materiałów statystycznych i opisowych, a dotyczące strat przemysłu łódzkiego. Największe nadzieje należy wiązać z zespołem: Centralny Zarząd Przemysłu Włókienniczego, gdzie m.in. zachowały się, obok zestawień zbiorczych, także materiały jednostkowe założone dla poszczególnych zakładów. Można na ich podstawie dokonać sprawdzenia danych zgromadzonych dla tego tematu w Archiwum Akt Nowych w Warszawie. Ponadto zachowało się w Archiwum Państwowym w Łodzi kilkadziesiąt zespołów archiwalnych wytworzonych przez administrację

⁴ Chodzi o zespół: Zarząd Miejski w Łodzi i Miejska Rada Narodowa, Wydział Statystyczny. Biuro Rejestracji Szkód Wojennych.

poszczególnych firm przemysłowych i użyteczności publicznej. Niestety w zakresie interesującego nas tematu występują tam jedynie śladowe informacje. Sytuacja przemysłu łódzkiego w okresie okupacji niemieckiej, a także wielkość poniesionych strat była już przedmiotem dociekań historyków⁵.

Obliczenie strat i szkód wojennych będzie też wymagało przeprowadzenia poszukiwań źródłowych wydawanych przed jak i po zakończeniu II wojny światowej w wydawnictwach o charakterze informacyjnym, statystycznym i społecznym. Na ich podstawie można odtworzyć stany faktyczne ważnych dziedzin życia ekonomiczno-społecznego miasta: handel, usługi, rzemiosło i przemysł⁶. Materiały te można z powodzeniem wykorzystać w szerszych analizach tematycznych w celu wzmocnienia wyników powstałych z wykorzystania źródeł statystycznych. Tak się złożyło, że większość tych drukowanych materiałów dotyczy okresu poprzedzającego wybuch II wojny światowej. Wskazujemy też na celowość wykorzystania zachowanych materiałów ilustracyjnych, fotograficznych, a także kartograficznych.

Odrębnego potraktowania wymaga problem oszacowania wielkości strat ludności Łodzi, której znacząca część dobytku została zniszczona lub rozgrabiona w lokalach mieszkalnych, w trakcie rewizji osobistych i rabunków dokonywanych na osobach wywożonych z miasta lub przesiedlanych w inne jego rejony. W 1939 r. mieszkało w Łodzi 233 tys. Żydów. Społeczność ta straciła cały swój majątek osobisty. Podobny los spotkał znaczną część społeczności polskiej zamieszkałą w określonych częściach miasta. Powstaje więc pytanie: czy w ramach określania strat materialnych poniesionych przez Łódź i jej mieszkańców należy podjąć się takowego trudu w odniesieniu do wyposażenia mieszkań prywatnych? Naszym zdaniem odpowiedź winna być pozytywna, choć zdajemy sobie sprawę z ogromu wyzwań ciężących nad wypracowaniem metod szacunkowych umożliwiających dojście do efektu końcowego. Dysponujemy więc danymi dotyczącymi struktury mieszkań według wielkości i ich zagęszczenia (Zarząd Miejski w Łodzi i Miejska Rada Narodowa, Wydział Statystyczny sygn. 29). Dodatkowo można wykorzystać wyniki drugiego spisu powszechnego z 1931 r. Powołany przez Prezydenta Warszawy – Zespół ds. ustalenia wysokości strat – podjął się rozwiązania tego problemu w ten sposób, iż przyjęto istnienie 5 typów grup mieszkańców pod względem wyposażenia mieszkalnego. Dla każdego typu mieszkania obliczono w sposób szacunkowy wartość całego wyposażenia. Zgromadzenie większej ilości danych statystycznych, w tym opisu wyposażenia kilku typów mieszkań,

⁵ T. Bojanowski, Plany władz hitlerowskich wobec łódzkiego przemysłu włókienniczego w latach 1939-1945, „Rocznik Łódzki”, 1973, t. 20, s. 177-193; tenże, Przemysł Włókienniczy Łodzi w latach okupacji hitlerowskiej (1939-1945), „Rocznik Łódzki”, 1976, t. 24, s. 5-36; tenże Łódź pod okupacją..., s. 294-305.

⁶ Podajemy dla przykładu: Sprawozdanie Izby Rzemieślniczej w Łodzi za 1938 r., Łódź 1939; Sprawozdanie Izby Rzemieślniczej w Łodzi za rok 1945, Łódź 1946; Informator: „Przemysł, Handel, Rzemiosło” na 1938 rok, Łódź 1938; Sprawozdanie Stowarzyszenia Kupców m. Łodzi za rok 1938, Łódź 1939; Wykonanie budżetu Zarządu Miejskiego w Łodzi za rok administracyjny 1938/1939.

będzie możliwe po przeprowadzeniu poszukiwań źródłowych w aktach notarialnych, hipotecznych, Towarzystwa Kredytowego Miejskiego w Łodzi, a także w indywidualnych kwestionariuszach dotyczących strat i szkód składanych do Referatu (Oddziału) Strat Wojennych.

Z dotychczas wykorzystanych materiałów znajdujących się w zespole: Biuro Odszkodowań Wojennych można wnioskować, że problem rejestracji strat i szkód ludności w zakresie wyposażenia mieszkań był dostrzegany, ale w ówczesnych warunkach i przy zaangażowaniu tak skromnych sił, był niewykonalny. Dla Łodzi najważniejsze będzie ustalenie wielkości zniszczenia lub ograbienia mieszkań według stanu z końca sierpnia 1939 r.

III. W uchwale Rady Miejskiej w Łodzi w *sprawie stanowiska dotyczącego strat poniesionych przez Miasto Łódź wskutek wybuchu i trwania II wojny światowej* – wskazuje się na celowość określenia wysokości strat i szkód wynikających też z organizacji i funkcjonowania Litzmannstadt Ghetto. Dla Łodzi jest to sprawa najwyższej rangi, jeśli chodzi o jej przeszłość w okresie II wojny światowej. W 1945 r. rozpoczęto rejestrację 3 rodzajów strat wojennych, wśród których uwzględniono również szkody niematerialne. Te ostatnie obejmowały także straty moralne, a więc i utratę życia najbliższych członków rodziny. Jak wiadomo zgłoszono i przyjęto tylko około 18 tys. kwestionariuszy. Dr J. Warężak oszacował, że z chwilą wybuchu II wojny światowej na terenie Łodzi zamieszkiwało około 50 tys. rodzin żydowskich. Niewielka część tej populacji przeżyła wojnę. Pozostali przy życiu, a przebywający w mieście nie zgłaszali swoich pretensji⁷.

W zestawieniach Referatu (Oddziału) Strat Wojennych obliczenia dotyczące ustalenia wartości utraconego życia i zdrowia mieszkańców Łodzi zostały oszacowane na kilkaset milionów złotych przedwojennych, przy ogólnej wartości strat – 1,9 mld zł. Podobnie, jak w przypadku Warszawy, uznajemy za celową rezygnację z ustalenia wartości utraconego życia i zdrowia mieszkańców miasta. Podnosimy więc brak odpowiedniej metodologii umożliwiającej określenie wartości (w środkach pieniężnych) utraconego życia w okresie II wojny światowej, nabytych chorób, upośledzeń: umysłowych i fizycznych, krótszego życia w wyniku ciężkich warunków egzystencji. Kolejnym argumentem mogą być względy moralne. Życie i zdrowie ludzkie są wartościami bezcennymi. Każde obliczenia szacunkowe dotyczące tej kategorii strat i szkód wojennych będą zawsze wysoce subiektywne i łatwo podważalne.

Z tego względu ta kategoria strat i szkód wojennych nie będzie przedmiotem jakichkolwiek analiz. Uwaga powyższa odnosi się do wszystkich grup ludnościowych Łodzi. Celem ostatecznym winno być więc określenie całości strat materialnych poniesionych przez miasto i jego mieszkańców.

⁷ Archiwum Akt Nowych, Biuro Odszkodowań Wojennych sygn. 25, s. 32. Sprawozdanie z działalności łódzkiego Oddziału Rejestracji Szkód Wojennych za czas od 1 IX 1945 do 28 II 1946 r.

Tak więc straty i szkody wynikające z organizacji i funkcjonowania Litzmannstadt Ghetto można zaliczyć do dwóch kategorii:

1. poniesione w substancji mieszkaniowej i gospodarczej na obszarze getta i w jego najbliższym otoczeniu,
2. dotyczące określenia wartości niewolniczej pracy (wyzysk) ludności żydowskiej w latach 1940-1944.

Pierwsza kategoria winna być ujęta w ramach strat w substancji mieszkaniowej dla całej Łodzi, z ewentualnym wyodrębnieniem szkód na obszarze Litzmannstadt Ghetto i w jego najbliższym otoczeniu. W latach 50. dokonano na terenie Bałut rozbiórki większej ilości obiektów mieszkalnych wraz z zapleczem. Była to konsekwencja wydarzeń z okresu II wojny światowej, a więc braku właściwej konserwacji i amortyzacji substancji mieszkaniowej na obszarze Litzmannstadt Ghetto. Powyższe rozważania zmierzają do wykazania, że istniejące obliczenia strat i szkód w tym zakresie winny być przebudowane, a właściwie powiększone w oparciu o ustalone szacunki.

Druga kategoria strat i szkód, a związana z pracą niewolniczą ludności żydowskiej na obszarze Litzmannstadt Ghetto i poza jego granicami, stanowić powinna przedmiot szczególnego zainteresowania i w rezultacie przynieść ustalenie wielkości wspomnianego wyzysku. W literaturze przedmiotu podjęto dotychczas tylko jedną próbę oszacowania dochodów, jakie pozyskała III Rzesza z pracy niewolniczej Żydów w łódzkim getcie. Wymieniono tam kwotę 2,19 mld marek niemieckich⁸. Wypada stwierdzić, że zastosowana przez I. Rubina metoda przeprowadzenia obliczeń szacunkowych jest mało wiarygodna i zbyt dowolna. Szczegółowe informacje o stanie zachowania materiałów źródłowych dotyczących dziejów Litzmannstadt Ghetto, w tym organizacji systemu pracy produkcyjnej, przedstawia opracowanie autorstwa mgr Juliana Baranowskiego, pracownika Archiwum Państwowego w Łodzi, wykonane na zlecenie władz miejskich. Należy więc przyjąć, że w oparciu o nie można będzie odtworzyć wielkości zatrudnienia produkcyjnego i innego w Litzmannstadt Ghetto i poza jego granicami w latach 1940-1944. Zachowały się dane dotyczące wielkości produkcji różnych wyrobów. Niezbędnym wydaje się zgromadzenie większego zestawu danych odnoszących się do kosztów produkcji w zakładach wytwórczych w Łodzi, w tym na obszarze getta. To samo dotyczyć powinno wskaźników obejmujących płace. Pomocne w tym względzie będą oficjalne materiały statystyczne III Rzeszy, w tym dotyczące Kraju Warty. Zgromadzone dane winny umożliwić wybór metody przeprowadzenia szacunków, a w ostateczności przybliżyć rozmiar wyzysku siły roboczej w Litzmannstadt Ghetto.

⁸ I. Rubin, Żydzi w Łodzi pod okupacją niemiecką 1939-1945, Londyn, s. 434.

Dotychczasowe badania nad dziejami Litzmannstadt Ghetto wykazały, że głównym beneficjentem zysków wojennych pozyskiwanych z niewolniczej pracy ludności żydowskiej, były władze i różne struktury państwa niemieckiego. Około 10 % wielkości zamówień stało się udziałem firm prywatnych. Przedstawione zestawienie liczbowe wraz z szerszą analizą, a dotyczące skali wyzysku ludności żydowskiej, nie będzie dokumentem źródłowym w rozumieniu prawa. Uwagę powyższą odnieść należy do całościowego raportu o wysokości strat i szkód wojennych poniesionych przez Łódź w okresie II wojny światowej.

IV. Przedstawione rozważania i analiza zachowanych materiałów źródłowych pozwalają na prezentację kilku uogólnień i kwestii dyskusyjnych, oczekujących na rozstrzygnięcie przez władze miejskie Łodzi. Posiadamy więc dane dotyczące strat wojennych miasta określone na podstawie zgłoszeń obywateli. Obejmują one też straty niematerialne, które proponujemy opuścić z uwagi na podane wyżej zastrzeżenia, dalej straty w ruchomościach, substancji mieszkaniowej i warsztatach pracy, a także inne (konfiskaty, rabunki, praca przymusowa).

Druga grupa strat i szkód znajduje się w zasobach zespołu: Biuro Odszkodowań Wojennych. Dotyczą one większego zestawu strat, w tym: w budynkach mieszkalnych, gospodarczych, ruchomościach prywatnych, instytucjach kredytowych i ubezpieczeniowych, handlu, przemyśle, rzemiośle, majątku gminy, szpitalnictwie i szkolnictwie. W kilku przypadkach wartość strat i szkód jest ujęta w zestawieniach dla większych jednostek administracyjnych (np. województwo łódzkie). Wydzielenie danych dla Łodzi będzie wymagało zdobycia gruntowej wiedzy, aby na jej podstawie dokonać obliczeń szacunkowych. Podajemy kilka przykładów zestawień, aby przybliżyć skalę problemów z tym związanych:

1. straty poniesione na całości majątku Gminy Łódź (po weryfikacji) – 52,85 mln zł przedwojennych. Jest to równowartość około 132 mln \$ współczesnych,
2. niesporne pretensje prywatno-prawne – 126,2 mln zł,
3. wykaz strat i szkód w substancji mieszkaniowej miasta – 129, 1 mln zł, która to wielkość wydaje się mocno niedoszacowana (dane dotyczą października 1945 r.).

Aparat utworzony w końcowym okresie II wojny światowej do oszacowania strat i szkód wojennych ustalił bezpośrednie straty materialne dla całego państwa na poziomie 88,8 mld zł, z czego 62, 024 mld przypadało na straty rzeczowe, a 26,777 mld – na produkcję i usługi przejęte w czasie okupacji. Dane dla Łodzi wynoszą kilka miliardów złotych i nie obejmują wartości pracy niewolniczej mieszkańców Litzmannstadt Ghetto. Można przyjąć, iż owe oszacowanie strat i szkód wykonane przez Biuro Odszkodowań Wojennych

odpowiada, z pewnymi wyjątkami, stanowi faktycznemu. Problem natomiast sprowadza się do tego, że wszelkie materiały zebrane przez różne instytucje rejestrujące straty, w tym działające w Łodzi, zgromadziły dane niepełne, które dla dalszych badań i analiz mogą posiadać charakter wyjściowy i orientacyjny. Rzeczywiste obliczenie strat i szkód dla Łodzi, podobnie jak i dla innych większych ośrodków miejskich, będzie wymagało opracowania kilku metod o charakterze szacunkowym, które umożliwią weryfikację już istniejących danych. Z tego powodu końcowy raport z obliczenia strat i szkód poniesionych przez Łódź i jej mieszkańców w czasie II wojny światowej nie będzie dokumentem źródłowym w rozumieniu prawa. Uchwała Sejmu RP mówi o zbilansowaniu strat poniesionych przez określone miasta, województwa, które mogą mieć znaczenie polityczne i historyczne. W podobnym duchu idą najistotniejsze fragmenty powoływanej uchwały Rady Miejskiej w Łodzi.